

Irány a szöveg!

Szekeres Nikoletta beszélgetése

Vinczellér Katalinnal

±18

VINCZELLÉR KATALIN (1973) Budapest

A tankönyvhelyzet, akárcsak az irodalomtanítás és a kötelező olvasmányok körüli vita, olyan közkedvelt és közben lerágottcsont-témává vált, amelyhez bátran hozzászól boldog-boldogtalan. A sokszor halkabban közölt szakmai érvek hol ellentétbe kerülnek, hol a nagy hangzavarban összerosódnak az egyén iskolai emlékeivel, sajátos viszonyulásával vagy a hangosan közvetített ideológiákkal. Ez egyre távolabb visz egy olyan élet lehetőségétől, amelyben a fiatalok alapvető tudásának részét képezheti az irodalomról való gondolkodás, amelyben az ember alapvető szükséglete, nem kevésbé szórakozási lehetőség az olvasás. Vinczellér Katalinnal beszélgettünk, aki a Veres Pálné Gimnázium magyartanáraként, a Pagony Könyvkiadó pedagógiai szakértőjeként és örök olvasóként segít eligazodni a tankönyvek sorai között.

► Sok-sok névvel és még több jelzős szerkezettel találkozhattunk az elmúlt évtizedben a tankönyvek területén, kísérleti, újgenerációs és így tovább. Elsőként talán azt lenne érdemes tisztázni, milyen tankönyvből, tankönyvekből tanulhatnak ma a gyerekek, a fiatalok.

✔ Volt egy tankönyvfejlesztési program 2014 és 2018 között, ebben az időszakban készültek el a kísérleti és az átdolgozott újgenerációs tankönyvek az 1–12. évfolyam számára. Az újgenerációs tankönyvek 2018-ban jelentek meg utoljára, ezek a hivatalos tankönyvkatalógusban, amit a gyerekek ingyen megkaphatnak, ma már nem érhető el. A 2020. január 31-én elfogadott és 2020 szeptemberében bevezetésre került NAT 2020 alapján 2024-ben lesz az első olyan érettségiző évfolyam, amely a NAT 2020 alapján fog vizsgázni. Az új igényekhez alkalmazkodva készültek új tankönyvek is, és jelenleg három tankönyv érhető el magyar nyelv és irodalomból az ingyenes, iskolák számára választható portfólióban. Ebből kettő kiadója az Oktatási Hivatal (*Irodalom tankönyv 9.; Színes irodalom*, ami gyakorlatilag a „régí”, Mohácsy Károly-féle könyv felújított változata), a harmadik pedig az MKPK (Magyar Katolikus Püspöki Konferencia) megbízásából készült.

► Milyenek szakmai szemmel, milyenek olvasói szemmel ezek a könyvek?

✔ Az Oktatási Hivatal által kiadott tankönyvek között lényegi különbség nincs, bizonyos szerkesztési pontokon eltérnek, ami főleg a tárgyalt témák sorrendjét érinti, kicsit más a képanyag, de a szemléletmód, a tankönyv és a szöveggyűjtemény szétválasztása, külön megjelenése, a kiválasztott szöveganyag tekintetében lényegében ugyanaz a két könyv. Az MKPK megbízásából készült tankönyvnél azonban egészen más a helyzet. Sokakban heves ellenérzést váltott ki, hogy bizonyára majd egyfajta klerikus szemléletet akarnak ráerőltetni a pedagógusokra, tanulókra a tankönyvvel; korunkat pontosan tükröző reakciókat lehetett olvasni különböző fórumokon, és egy bizonyos szemlélet már előre maximálisan elutasította a tankönyvet, anélkül, hogy belenézett volna. Mégis az az érdekes helyzet állt elő, hogy az Oktatási Hivatal által kiadott két tankönyv, amely magát objektívnek, szakmailag függetlennek mondja, sokkal kevésbé szakmai, objektív és tárgyilagos, mint a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia által kiadott tankönyv. Utóbbi jóval árnyaltabb, differenciáltabb lett, dilemmákat vet fel, nem egy mederbe akarja terelni a gondolkodást, hanem aktuális kérdéseket problematizál, nem didaktikus és leegyszerűsítő, mint a másik két tankönyv szemlélete.

► Keveseknek van arról valódi tapasztalata, hogy milyenek ezek a tankönyvek közvetlen közelről. Leginkább a tanárok tudják, elviekben ők használják nap mint nap, éppen ezért egy olyan kísérletre hívnálak, amennyire az interjúforma tere és ideje engedi, hogy példákkal mutasd meg az említett szemléletbeli problémákat és a még felmerülő kérdéses pontokat.

✔ Az Oktatási Hivatal által kiadott tankönyv tulajdonképpen elég pontosan leképezi azt az ellentmondást, amit a NAT és a NAT-on alapuló kerettanterv is tartalmaz. Történetesen, hogy a konkrét tananyagleírás előtt van egy hosszú, szívhez szóló szöveg a kompetenciafejlesztésről, az önállóan gondolkodó, kritikus véleményt megfogalmazni tudó diákok edukálásáról, amivel természetesen

sen nem tudsz nem egyetérteni, ha tanár vagy. Ez után a hosszú, biztató bevezetés után következik egy teljesen preskriptív szöveg, ami iszonyatosan pontosan, minimál óraszámokban hatalmas anyagokat ígér rengeteg szöveggel. Ha mindezt komolyan akarnám venni, tényleg az történe, hogy kilencedik osztályban az első órán bemegyek, benyomom a gombot, negyvenöt percen keresztül darálok, darálok, darálok egészen tizenkettedik április végéig, hogy aztán a gyerekek anélkül, hogy megszólaltak volna, semmiféle kompetenciafejlesztésre, véleménymegformálásra, vitára, reflexióra alkalmuk nem volt, számot adnak „tudásukról” egy húsz pontot érő irodalmi teszt formájában. Ahhoz, amit irodalomnak, gondolkodásnak, kompetenciának hívunk, nem lett túlságosan sok közülük.

A NAT-on alapuló kerettanterv ezt az önellentmondást nagyon erősen tartalmazza, és a tankönyv is hasonlóképpen jár el. Egy kéthasábos bevezetővel indít, egyik a kollégáknak, másik a diákoknak szól. A diákoknak szólóból idézem az első és utolsó sort: „Kedves diákok, ez a tankönyv arra hivatott, hogy segítse az irodalommal való ismerkedésedet [...] Használjátok a szöveggyűjteményt is!” A könyv maga alapvetően leegyszerűsítő módon, általában másfél-két oldalas magyarázó részekkel tárgyal egy-egy témát. Ezekben a fejezetekben rengeteg információt tartalmazva, irodalomtörténeti fókuszáltságú, fogalmat fogalomra halmozó, nagyon sűrű leírások találhatók, majd pontosan úgy, ahogy a bevezető-üdvözlő szövegben is olvashattuk, a leckék végén is ott az ajánlás: „Irány a szöveg!”

És itt egy hatalmas ellentmondás van, mert az irodalommal való ismerkedés nem a tankönyvvel, hanem a szövegekkel, a szöveggyűjteménnyel való ismerkedést jelenti.

Miután a tankönyv a maga magyarázó és nem elemző módján már minden általa felvetett kérdésre megadta a választ, csak utána következik a szöveggel való ismerkedés. A kötelező fogalomtár mellett a fejezetek végén található feladatok, kérdések, de ezeket javarészt megválaszolja a leíró szöveg. Ami az egyik legnagyobb baj, hogy a tankönyv teljesen életidegen nyelvet használ. Olyan fajta fennkölt, pátoszos megfogalmazást olvashatunk például Szapphó verseinek keletkezésénél, hogy „a költő a szerelem istennőjéhez eseng, hogy vágyának beteljesülését segítse”, amilyen nyelven a gyerekek nem beszélnek. Ez sem nem szakmai, sem nem előbeszédszerű nyelv, viszont úgy hangzik, mintha választékos lenne a megfogalmazása, csak éppen nincs mögötte a megértés lehetősége.

Jó példa és talán hasznos is, ha konkrét fejezeteket hasonlítunk össze az *Irodalom 9.* szövegében és az MKPK kilencedikeseknek szóló tankönyvében. A struktúra alapvetően hasonló, mindkettő a kerettantervet követi. Az Oktatási Hivatal tankönyve *Az irodalom ősi formái* címmel indítja második fejezetét, ami úgy kezdődik, hogy *Ősi magyar hitvilág. Az irodalom ősi formái* – és az összekapcsolás már rögtön valamiféle szövegszerűséget feltételez. Azonban a fejezet, mivel nem tud irodalmi szövegekre utalni, kultúrtörténeti, néprajzi tanulmányokra utal. A fejezet végén előjön a *Gesta Hungarorum*, amit semmiképp nem neveznék az irodalom ősi formájának, sem az 1200-as Anonymus-féle, sem az 1200-as évek végén keletkezett Kézai Simon-féle gestát, ráadásul mindkettő latin nyelven íródott. Ugyanez a tematika az úgynevezett katolikus tankönyvben szintén az *Irodalom ősi formái* címet viseli a kerettantervet követve, de hozzá a *Mágia, mítosz, mitológia* témakör kapcsolódik. Tehát az irodalom ősi formáiként a teremtéstörténetek, a babiloni, a görög, a Gilgames-eposz szerepel, majd következik *A magyar mitológia tükörcserepei*. Ez a nagyon szép, metaforikus cím már önmagában nagyon beszédes, és a tankönyv végig meg is tartja azt a szakmaiságot, amely a tudományos szemléletet képviseli.

▼ **Ha már szóba jött a tudományos szemlélet, mennyire jelennek meg a tankönyvben korunk új irodalomtörténeti, társadalomfilozófiai, antropológiai vagy éppen mediális, vagyis bölcsészettudományi fejleményei? Az MKPK-s tankönyv esetében, míg a szerkesztők nevei között nem egy irodalmárt, egyetemi oktatót találunk, addig az Oktatási Hivatal tankönyveit inkább a tananyagfejlesztés oldaláról érkezők nevesítik.**

✓ Valóban, az Oktatási Hivatal könyveiben a tananyagfejlesztők mellett kerettantervi szakértők, szerkesztők dolgoztak. Az MKPK tankönyveibe emészthető formában szívárognak át a tudományos élet újabb fejleményei, és ráadásul a fejezetek végén található részben a kérdés – (előre megírt) válasz szerkezet helyett projektmunkákra alapozó feladatok találhatók. A másik nagy ellentmondás mind a kerettantervben, mind az Oktatási Hivatal tankönyveiben valahol itt fogható meg. Míg fenn hangsúlyozzák a kortársiasságot, a 21. századiságot, az újfajta szemléletet, addig az Oktatási Hiva-

tal tankönyvében a populáris irodalom és az irodalom határterületeivel foglalkozó fejezet három paragrafusa után Sir Arthur Conan Doyle-passzus következik mint modern szöveg. És nemcsak az hiányzik, hogy valóban kortárs szövegek jelenjenek meg a tankönyvben, akár csak párhuzamokként, hanem az is, hogy a határterület itt a népszerű műfajokat jelenti, amit a tankönyv mind a populáris irodalomhoz sorol be (lásd sci-fi, krimi, kultuszkönyv, lektúr, bestseller, horror), holott mindegyik műfajnak van magas irodalmi megvalósulása, nem beszélve a műfaji hibriditásról.

► **Ha jól olvasom, ezt írja a tankönyv: „a népszerű populáris irodalom nem kívánja formálni az olvasót, szándéka a szórakoztatás”...**

✔ Pontosan, és ha ezen a nyomvonalon haladnánk, akkor ezzel az állítással azt is feltételezhetjük, hogy a magas irodalom formálni kívánja az olvasóját. És igen, hogyne, egy jó mű attól jó mű, hogy hat és formál, de nem azon a leegyszerűsítő, tanulságot levonó, didaktikus módon, ahogy azt egy-egy irodalmi szöveg kapcsán a tankönyv sugallja. A másik nagy probléma az OH tankönyveivel, hogy nincs 21. századi referencia, és az irodalom határterületeként az internetes műfajokat is teljesen kihagyja, miközben a kerettanterv is a digitalizáció fontosságát hangsúlyozza, szinte már komikus módon sulykolja. Egy idő után az az érzése támad az embernek, mintha ezzel kívánná legitimálni a 21. századiságát.

► **Hogyan tud vagy hogyan kellene reagálnia egy tankönyvnek a digitális korszak változó kihívásaira?**

✔ A tankönyv korszerűségét szerintem az is jelenti, hogy igazodik saját korának tudásához, hogy figyelembe veszi azt a speciális szociokulturális jelenséget, amit a valóban megtörtént digitalizáció eredményez. Sem a NAT, sem a kerettanterv, így aztán a könyvek sem kalkulálnak azzal, hogy a gyerekek ugyanazt csinálják, amit a szüleik: görgetik a telefonjukat. Tehát teljesen más a szöveghez mint struktúrához való viszonyuk. És igen, nincsenek ahhoz szokva, hogy nagyobb terjedelmű szöveget koncentráltan végigolvassanak, átlássanak. Ezen persze lehet jajongani, de én nem minősíteném a helyzetet, hanem azt gondolom, ez a jelenlegi helyzet, és nem lehet úgy csinálni, mintha nem létezne. Inkább azon kellene elsősorban módszertani, de tartalmi vonatkozásokban is gondolkodni, hogy ezekből az alapokból indulva hogyan tudjuk a gyerekeket koncentrált, értő olvasóvá tenni. Úgy biztosan nem, ha sok-sok fogalmat bemagoltatunk velük, ha összefoglalja egy tankönyvi szöveg, hogy egy leegyszerűsített olvasat szerint miről szól a mű, majd kapnak két-három olyan kérdést, amely egyáltalán nem épít fel egy jól követhető elemzési, értelmezési modellt. És miközben hálózatoságról beszélünk, a tankönyv kronológiát mutat, kilencedikben vesszük a Vergilius-eklogákat, és naivan azt gondoljuk, milyen jó lesz majd Radnótinál ez a tudás. Aztán amikor tizenkettőig eljut a gyerek, miközben emelt kémiára készül, és ötször lett szerelmes abban az évben, nem fog emlékezni, hogy három évvel ezelőtt mit beszéltem neki az ekloga műfajáról. Számon kérjük a gyerekeken az összefüggések látását, miközben a tankönyv egyáltalán nem segít ebben.

Hogy a digitalizáció miként használható innovatívan az irodalomoktatásban, több szempontból is nehéz kérdés. Az elmúlt másfél év jól mutatja, hogy erős tapogatózás van még ezen a területen. Az OFI újgenerációs tankönyve okostankönyvként is működött, most is elérhető (www.nkp.hu), rengeteg jó feladattal, amelyek a digitális térben is megnyithatók. Ezek használatához viszont olyan informatikai struktúra kell, ami kevés iskolában van meg, illetve nem elérhető minden család számára. Ideális esetben nem otthon tanulnak a gyerekek, és számomra az is kérdés, hogy az offline oktatásba hogyan tegyem bele az online-t. Ha a jelenléti oktatásba beemelem a digitálist, akkor nagyon lelassítom a jelenlétinek azt a dinamikáját, a személyességnek azt a fókuszálni tudó erejét, amit a digitálisban képtelenség elérni. Az is felmerül, hogy ha a hivatalos narratíva szerint ilyen jól át tudunk állni a digitális oktatás kényszere alatt arra, hogy a gyerekek önálló kutatómunkák során az internethasználatot is mint egyre érvényesebb kompetenciát fejleszthették, a tanárok pedig még inkább magukra hagyatva saját szervezőket gyártottak, miért ne készíthetné el minden csoport a saját tankönyvét? Ez persze onnan nézve, ahol tartunk, igencsak utópisztikus gondolat. Úgyhogy csak azt vizsgáljuk meg, hogy a papíralapú tankönyv, ha már (nagyon helyesen) ad olyan feladatokat, amelyek az internetre irányítják a diákokat, hogyan tud képességfejlesztő lenni. Gondolok itt arra, hogy a „Nézz utána az interneten!” típusú feladatokhoz egy sokkal árnyaltabb szempontrendszer kellene kapcsolni. Ezáltal remekül lehetne a forráskutatás, differenciálás, forráskritika lényegére ráéreztetni a gyerekeket. Ez persze időigényes, mint minden minőségi munka. De alapvető kérdés, hogy mi a fontosabb a 21. században: a reformáció zsoltárfordítóinak ismerete vagy az abban

a szövegőceánban való eligazodási képesség, amelyben sokan, sokszor fuldoklunk. Tanár és diák egyaránt.

▼ Akkor végezetül idekíváncozik a kérdés: kinek is szól tulajdonképpen a tankönyv?

✓ Ideális esetben a diák és a tanár is tudja használni, tehát mindkettőjüknek szól, ezért fontos, hogy mindkettőjük számára élvezhető és érthető nyelven szóljon. Kell, hogy a tanárnak legyen egy saját elképzelése az irodalomról, a hatékony tanításról, és ahhoz jó segítség lehet a tankönyv, de csak az, amelyik nem egyetlen igazságot állít, hanem szakmai szempontú, különböző elméleteket ütköztet, és diákot, tanárt egyaránt képes inspirálni, a gondolkodtatáson keresztül tudáshoz juttatni.

